

kos, kurią baltarusių-lietuvių paribio zonoje aktyvaus ar pasyvaus bilingvizmo sąlygomis kartais pavartoja vietos baltarusiai. Toliau autorė pateikia pluoštą baltizmų, užrašytų Balstogės (Bialystoko) vaivadijos Bobrovnikų kaimo prie Svisločiaus baltarusių šnektoje.

Pranešimo pagrindu išspausdintame F. Klimčiuko straipsnyje pateikiama duomenų „Iš baltarusių tarmių paplitimo pietryčių Lietuvoje istorijos“. Nežiūrint atskirų teiginių kategoriškumo ir nevisur pakankamo argumentavimo, baltarusių kalbos (vietinių jos tarmių) paplitimo lietuvių–baltarusių paribio zonoje priežastys nušviestos patenkinamai. Įvairios istorinės politinės ir socialinės kultūrinės sąlygos susiklostė taip, kad baltarusių kalba tapo viena iš pagrindinių šio regiono kontaktų kalbų. Būdinga, kad ši vietos baltarusių kalba, paprastai nesiejama su baltarusių kaip atskiros nacijos kalba, čia turėjo ir tebeturi laikinumo įspūdį, t.y. daugeliui vietos gyventojų ji buvo ir dabar iš esmės tebėra savotiška tarpinė, arba pereina moji, kalba.

Apie rusų sentikių šnektų, XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje įsikūrusių tarp lenkų gyventojų Augustavo, Seinų, Suvalkų apyl., leksikos raidos tendencijas rašo I. Grek-Pabisova („Apie kitimų pobūdį ir kryptis salinės tarmės leksikoje“). Pateikiama ir pluoštelis senų, daugiausia atsineštinių baltizmų.

Toliau rašo latvių kalbininkai. A. Blinkena apžvelgia latvių bendrinės kalbos raidos tendencijas dėl rusų kalbos įtakos („Dabartiniai latvių ir rusų kontaktai“), A. Rekena nagrinėja „Slavizmus latvių kalbos latgalių šnektų amatų leksikoje“, O. Bušas – „Latvių kalbos germanizmus, skolintus per slavų kalbas“.

Paskutiniame tomo skyriuje nagrinėjami folkloro, mitologijos, ritualo, etnografijos klausimai. B. Kerbelytė rašo „Apie kai kurias lietuvių ir rytų slavų pasakų siužetų panašumo priežastis“, E. Kuokarė pateikia „Kai kurias išvadas apie baltų-slavų pa-

rableles latvių patarlėse“, N. Vėlius „Velnio bandoje“ įrodo velnią buvus sena lietuvių dievybe – gyvulių globėju, J. Zolotovas aprašo „Senovinės šventyklos liekanas prie Kimeršos upės“.

Grynai mitologiniai yra paskutiniai du nemaži darbai: V. Toporovo „Dar kartą apie baltiškus ir slaviškus dievo karvytės (coccinella septempunctata) pavadinimus pagrindinio mito perspektyvoje“ ir T. Sudnik ir T. Civjan „Aguona pagrindinio mitologiniame kode (Balto-Balcanica)“.

A. Vidugiris

Балто-славянские исследования, 1981.
— М.: Наука, 1982. — 344 с.

TSRS Mokslų Akademijos Slavistikos ir balkanistikos instituto kasmetiniame leidinyje skelbiama 15 straipsnių, kurių dalis tiesiogiai skirta įvairiems baltų filologijos, istorijos, kultūros klausimams.

Rinkinys pradedamas didele V. Toporovo studija „Senoji Maskva iš baltų perspektyvos“ (p. 3–61), kuria pratęsiama visa serija šio žymaus Maskvos filologo ankstesnių darbų, publikuotų įvairiuose leidiniuose¹, apie senuosius baltų kalbų elementus Maskvos apylinkėse. Tiesa, tikslindamas senovės baltų gyventos teritorijos (šiuo atveju daugiausia kalbama apie Maskvos apylinkes) rytinę ribą, autorius pripažįsta, jog į ankstesniuose jo paties, kaip ir kai kurių kitų šios problemos tyrinėtojų (pvz., V. Sedovo), darbuose pateiktų faktų interpretaciją dabar reikėtų žiūrėti kritiškiau, su tam tikru rezervu. Pvz., kai kurie hidronimai, kategoriškai laikyti baltų kalbų elementais, gali būti aiškinami ir kitaip (yra suomių-ugrų ar kitų kalbų kilmės). Vis dėlto Maskvos ir jos apylinkių senovėje įėjimą į baltų arealą, V. Toporovo nuomone, be abejonės patvirtina gausūs baltiškojo tipo hidronimai, kurių Pamaskvio

¹ Be kitų, plg. Топоров В. Н. О балтийском элементе в Подмосковье. — Baltistica, I priedas, 1972, p. 185–224.

apylinkėse galima rasti ne mažiau kaip 300, o tą teritoriją praplėtus buvusių Kalugos, Smolensko, Tverės gubernijų gretimomis apskritimis, tas skaičius padidėtų iki 400. Prie tokių hidronimų skirtini: *Алчанка, Болва, Велеса, Вилейка, Вилия, Голедянка, Дидейка, Дуба, Дугна, Истра, Ланка, Летовка, Меденка, Нара, Непрета, Ула, Чисьмена, Шипуленка* ir kt. Žinoma, ne visų hidronimų (pvz., *Боринка, Ильятенка, Калятинский, Курица, Скородайка, Стебелька, Стеблянка* ir kt.) baltiškumas akivaizdus, jų nesugretinus su dabartinės baltų teritorijos duomenimis, be kitų etimologinių pastabų (jų straipsnyje neduodama). Didelė dalis tos pačios teritorijos hidronimų, suprantama, yra slaviški, tačiau pastarieji, autoriaus teigimu, priklauso vėlesniam laikotarpiui ir yra daugiausia tik mažesnių upių pavadinimai (baltiškos kilmės pavadinimus turi ir didesnės, ir mažesnės upės).

Plačiau V. Toporovas apžvelgia ir naujausius archeologų tyrinėjimus, kurie palaiptingai griauja seniau egzistavusią vieningą archeologų ir istorikų pažiūrą, jog visas Volgos ir Okos tarpupis iki slavų atsikraustymo buvo apgyvendintas suomių-ugrų genčių. Straipsnio autorius pažymi, kad jo nagrinėjama tema ypač didelės reikšmės turi Pamaskvio etninės kultūros rekonstrukcija I ir II tūkstantmečių sandūroje, t.y. tiesioginio laikotarpio, trūkusio maždaug 200 metų, prieš Maskvos susikūrimą. Archeologijos duomenys rodo, kad slinkdamos į šias vietas slavų gentys (viatičiai ir krivičiai į Okos kairįjį krantą daugiausia atsikėlė po 988 m.) susidūrė su baltų etnine kultūra, turėjusia daugiau kaip tūkstantmečio tradicijas. Ryški Pamaskvio (į šiaurę nuo Okos) slavizacija prasidėjo XI a. Atsikėlus slavams, baltai iš savo senų užimtų vietų nepasitraukė. Nekeisdami etninės kultūros pagrindinių tradicijų, baltai, kurių X–XI a. sandūroje Pamaskvio teritorijoje galėjo gyventi apie 10–15 tūkstančių, ilgą laiką (iki XIII a. vidurio ar net to amžiaus pabaigos) išsaugojo ir savo kalbą. Tik tokia sąlyga galėjo išlikti daugybė

baltiškųjų hidronimų, ypač ir visiškai nedielių objektų (mažų upių) pavadinimai.

Nemažiau įdomi ir turbūt svarbiausia straipsnio dalis, skirta Pamaskvio teritorijoje gyvenusiai konkrečiai baltų genčiai – galindams. Šis klausimas jau senokai domina mokslininkus. Paskutiniųjų dešimtmečių tyrinėjimams nauja yra tai, „kad dabartiniu metu šios unikalios baltų genties istorijoje galima pasekti (nors ir bendrais bruožais) įvairius etapus nuo mūsų eros pradžios iki II tūkstantmečio pradžios ir nuo Prūsijos iki Pamaskvio“. Galindų judėjimo ruožą ir kryptį iš vakarų į rytus rodą vietovardžiai. Akcentuodamas rusų metraščių užuominas apie slavų susidūrimus su galindais Maskvos kūrimosi metu ir anksčiau (1058, 1147 m.), V. Toporovas atkreipia dėmesį į tą faktą, jog ši baltų gentis (*голядь, голяди*), be kitų vietų, tuo laikotarpiu buvo paplitusi prie Protvos. Beje, šios upės baseinas ir gretimos teritorijos kaip tik yra išlikusių baltiškųjų hidronimų centras.

Maskvos rajone ir kiek į rytus bei šiaurę nuo Maskvos neretai pasitaiko hidronimų ir kitų vietovardžių, kurių šaknyje glūdi etnonimas *Голяд-*, plg. *Голятино, Галятино, Голяжье, Голяди* ir kt. Įdomu, kad šalia „galindiškųjų“ pavadinimų Pamaskvio teritorijoje pasitaiko ir kito vakarų baltų etnonimo – *Prūsai (Прусы)* – pėdsakų, kurių galimą koegzistavimą čia, kaip ir kitose vietose (ne tik istorinėje Prūsijoje), V. Toporovas grindžia istorinių šaltinių duomenimis.

Straipsnyje taip pat apžvelgiamos beveik iki XX a. pradžios liaudies atmintyje išlikusios legendos (padavimai), liudijusios Pamaskvio priklausymą senovėje galindams, pateikiama įvairių kitų faktų ir minčių, papildančių, paryškinančių vadinamąjį baltiškąjį Maskvos foną.

Šioje „Baltų-slavų tyrinėjimų“ knygoje randame ir dar du mažesnius V. Toporovo straipsnius (p. 100–105, 155–162). Viena iš jų („Pr. *reddi* ir pan. kaip semantinė problema“) nagrinėjama prūsų kalbos tekstuose kelis kartus užfiksuoto žodžio su šak-

nimi *red-* (į vokiečių kalbą versto *falsch(e)*, *falschlich*), kurį J. Endzelynas su tam tikra abejone gretino su lie. *retas*, sen. sl. *рѣдѣкъ* etimologija, tiksliau – pirmą kartą duodamas ir gana originalus to žodžio semantinės raidos motyvavimas. Dar didesnę semantikos reikšmę atskirų žodžių kilmei paaiškinti V. Toporovas atskleidžia straipsnyje „Sn. gr. *βάτραχος* ir kt. (pastaba parašėte)“. Čia įrodinėjama vienoda kilmė iš pirmo žvilgsnio sakytum atsitiktinai turinčių artimą (tam tikrais atvejais sutampančią) fonetiką, bet labai skirtingas reikšmes tokių sen. graikų kalbos žodžių, kaip *βάτραχος* (jonėnų taip pat *βάθρακος*) „varlė“ ir *βάθρον* „pagrindas, pamatas, postamentas ir pan.“. Remdamasis mitologijos, antikinės literatūros ir kitais duomenimis, straipsnio autorius mano, kad kai kuriose senovės tautose varlė buvo suvokiama kaip tam tikra atrama, pagrindas, pamatas ir pan. Pateikiamas čia ir lietuvių kalbos rupūžės pavadinimas *pamatinė* (atsiradęs iš *pāmatas*), kurio semantika paprastai aiškinama, V. Toporovo žodžiais, profaniškai demitologizuotu variantu „po (namo) pamatais gyvenanti“. Nesiginčijant dėl šio pavadinimo pirminės reikšmės, norėtusi tik paabejoti, ar tas rupūžės pavadinimas (*pamatinė* ir kiti variantai) nėra palyginti naujas lietuvių kalbos faktas – dabartinėse pietvakarinėse tarmėse (nors ir nemažame plote) jis dažniausiai vartojamas tik kaip gretiminis šalia *rupūžė* ar kitų pavadinimų²; neturime taip pat kol kas tikslių duomenų, kad jį būtų žinoję senųjų lietuvių kalbos rašytinių šaltinių autoriai³.

²Plg. Lietuvių kalbos atlasas. Leksika. – V., 1977, t.1, p. 153, žemėl. nr.81.

³Plg. Lietuvių kalbos žodynas. – V., 1973, t. 9, p. 285–286. Senuosiuose raštuose randame: *rupūžė* (J. Bretkūnas, J. Brodovskis, A. Šleicheris, F. Kuršaitis), *rupuižė* (Pil. Ruigys, K. Donelaitis, K.G. Milkus, G.H.F. Neselmanas, F. Kuršaitis), *rupuožė* (K. Sirvydas) ir kt. (plg. Lietuvių kalbos žodynas. – V., 1978, t. 11, p. 1006–1009).

Su pastarojo V. Toporovo straipsnio pagrindine idėja, jame nagrinėjama konkrečiais faktais ir daromomis išvadomis glaudžiai siejasi T. Sudnik ir T. Civjan straipsnis „Apie varlės mitologiją (baltų – Balkanų duomenys)“ (p. 137–154).

Dar vienas straipsnis yra skirtas galindų klausimui. Tai M. Lekomcevos darbo „Dėl galindų ir Dnepro–Dauguvos baltų kalbų fonologinės sistemos rekonstrukcijos“ antroji dalis⁴. Norėdama patikslinti rekonstruotą (pirmojoje darbo dalyje) galindų vokalizmo sistemą, autorė apžvelgia kelias dešimtis galimos baltų kilmės tikrinių vardų (tiesa, daliai čia pateikiamų pavardžių, vietovardžių galima rasti, kaip pati M. Lekomceva pripažįsta, ir slavišką kilmės aiškinimą). Remdamasi jais, M. Lekomceva daro tokias svarbiausias galindų vokalizmą apibūdinančias išvadas:

1. Trumpųjų ir ilgųjų balsių sistema buvo nesimetrinė. Ilgieji balsiai tipologiniu požiūriu sudarė „normaliąją“ penkių narių sistemą:

<i>ī</i>	<i>ū</i>
<i>ē</i>	<i>ō</i>
	<i>ā</i>

Trumpieji balsiai palyginti su ilgųjų balsių sistema sudarė retą redukuotos sistemos pavyzdį, su tokia keturių narių schema:

<i>ī</i>	<i>ū</i>
<i>ē</i>	
	<i>ā</i>

2. Galindų trumpųjų balsių sistema tipologiniu požiūriu tapati latvių kalbos trumpųjų balsių sistemai.

Apibendrinama galindų diftongų sistemą, autorė ją pateikia tokia schema:

<i>ai</i>	<i>au</i>	<i>an</i>	<i>ar</i>
<i>ei</i>	<i>eu</i>	<i>en</i>	<i>er</i>
<i>ui</i>		<i>in</i>	<i>ir</i>
			<i>ur</i>

⁴Pirmąją dalį žr. kn.: Балто-славянские исследования. 1980. – М., 1981, с. 52–61. Dar plg. A. Vidugirio rec. (šiamе tome, p. 91).

Be kitų pastabų dėl pastarosios sistemos, M. Lekomceva nurodo, kad jai būdinga archaiškumas. Galindai buvo išlaikę tautosilabinius nosinius, t.y. priešingai latviams, kurie *an > uo*, *en > ie*, *in > ī*, *un > ū*.

Suprantama, kai kurie čia daromi teiginiai apie galindų vokalizmą (pvz., dėl dvibalsio *eu*) ateityje, galimas dalykas, bus pakoreguoti, ypač dar geriau ištyrus tiek galindų gyventų vietų tikrinius vardus, tiek ir rusų kalbos dialektus.

A. Breidakas straipsnyje „Kai kurios Latgalės tolimųjų šnektų priebalsių foneminio posistemio ypatybės“ (p. 81–88) nesutinka su A. Abelės, E. Blesės, J. Endzelyno, Z. Zinkevčiaus darbuose išreikšta nuomone, jog priebalsių palatalizacija latvių kalbos rytinėse (latgalių) šnektose atsiradusi dėl slavų (rusų, baltarusių, lenkų) kalbų įtakos. Straipsnio autoriaus teigimu, šis konsonantizmo reiškinys pradėjęs veikti prieš priešakinės eilės balsius *i*, *ī*, *e*, *ē* dar iki trumpųjų balsių iš žodžio galūnės išnykimo, o pastarasis procesas, senųjų rašto paminklų duomenimis, įvyko iki XIII a. (M. Rudzytės nuomone, dar gerokai anksčiau – iki X a.), kada žymesnio slavų tautų atstovų kėlimosi į rytinę Latviją dar nebuvo (jis prasidėjęs tik nuo XVI a.). Šiame straipsnyje taip pat nagrinėjamas minėtų šnektų priebalsių *j*, *j'*; *r*, *r'*; *š'*, *ž'*, *č'*, *ž'* (*dž'*); *k'*, *g'* fonologinio statuso klausimas.

Poros latvių kalbos žodžių kilmę nagrinėja K. Karulis („Iš baltų etimologijų“, p. 97–100). Vienas iš jų – *makšķere*, kurį J. Endzelynas gretino, neaiškindamas kilmės, su tos pačios reikšmės lie. *mešķerē*. E. Frenkelis šiuos žodžius pagal kilmę išskyrė. Jų tarpusavio santykį ir kilmę laikydamas ne visai aiškiu dalyku, jis su abejone pavadinimą

⁵Pridurtina, kad, be straipsnyje nurodomos reikšmės „mušimo priemonė (botagas, virvė, rykštė)“, šis žodis turi ir daugiau reikšmių, pvz., „prietaisas siūlams suvyti“; „ilgas siūlo galas“; „pagalys prie tinklo“.

mešķerē (pradinė forma galėjęs būti **met-škerē*) siejo su lie. *matāras*, *mātaras*⁵, la. *matarā*, rus. *мотать*, t.y. su tos pačios kilmės žodžiais, kaip ir lie. *mēsti*, la. *mest*, o *makšķere* (pradinė forma – **magstjere*) – su la. *megzt*, lie. *mēgzti*. K. Karulis mano, kad tiek la. *makšķere*, tiek lie. *mešķerē* pagrindą sudaro ide. šaknis **mezg-* „nar(d)inti, gramzdinti, merkti; grimzti, nerti“, ir aiškina tų žodžių darybą, fonetikos pakitimus, semantikos raidą.

Kitas K. Karulio nagrinėjamas žodis yra *mats* „plaukas“, kuris iki šiol neturi patikimos etimologijos. Neneigdamas J. Endzelyno, mėginusio įrodyti šio žodžio ryšį su veiksmazodžiu *mest*, straipsnio autorius nenori sutikti, kad semantiniu požiūriu jis lygintinas su rusų *момать* „vyti, vynioti (siūlus į kamuolį)“. K. Karulio nuomone, formaliai la. *mats*, atitinkantis lie. *mātas* „matavimo vienetas“, rodo ir tą pradinę reikšmę, iš kurios atsirado dabartinė žodžio *mats* semantika – senovėje žmogaus ar gyvulio plaukas daugeiui tautų (tarp jų ir latviams) buvo žinomas kaip mažiausias ilgio vienetas.

Leidinyje įvairius slavų, bendresnius indoeuropiečių kalbų fonetikos, akcentologijos ir kitus klausimus nagrinėja A. Zaliziakas („Dėl senojo Naugardo dialekto istorinės fonetikos“), Viač. Ivanovas („Naujas šaltinis indoeuropiečių kirčiavimo paradigmoms nustatyti (Dantiraštiniai užrašai su balsiais)“), V. Dybo („Praslaviškasis tematinių veiksmazodžių su šaknimis, besibaigiančia nesprogstamaisiais priebalsiais, kirčiavimo tipų paskirstymas esamajame laike (medžiaga rekonstrukcijai)“), S. Nikolajevas ir S. Starostinas („Indoeuropiečių veiksmazodžio paradigminės klasės“). Dideliame pastarųjų dviejų autorių straipsnyje (p. 261–343) panaudota ir daug lietuvių bei kitų baltų kalbų duomenų. Viename kitame iš jų atsiradęs ir korektūrinio pobūdžio netikslumas, pvz., vietoj *švėčia* (p. 304) turėtų būti *šviėčia*, vietoj *svėrti* (311) – *sveřti*, vietoj *vėizdmi*, *rėžia* (330) – *vėizdmi*, *rėžia*.

Nauju aspektu atskirus folkloro, praeities kultūros reiškinius interpretuoja L. Nevs-kaja straipsnyje „Namo ir gretimų vaizdinių semantika laidotuvių tautosakoje“, N. Vėlius – „Velnio augalai lietuvių tautosakoje“, B. Kerbelytė – „Pasakų sekėjas iš Žemaičių“ (be Plungės raj. Platelių apyl. Mačiukų k. įdomaus pasakotojo Liudo Jakšto charakteristikos, kartu pateikiama ir jo pasekta

viena pasaka, kuri publikuojama pagal technines spaustuvės galimybes fonetine transkripcija). Metodologiniu ir kitais požiūriais folkloro tyrinėtojų dėmesį atkreips taip pat A. Aichenealdo, V. Petruchino, E. Chelinskio straipsnis „Dėl suomių-ugrų tautų mitologinių vaizdinių rekonstrukcijos“.

K. Morkūnas

БАЛТИСТИКА XX(1). Вильнюс, «Мокслас», 1984. BALTISTICA XX(1). Redaktorės: D. Čičalienė, P. Gudžiūnaitė, D. Kymantaitė, L. Puškorienė. Meninė redaktorė B. Grabauskienė. Techninė redaktorė L. Žvinakevičienė. Korektorė M. Vaineikienė

H/K

Duota rinkti 83.10.19. Pasirašyta spausdinti 84.04.26. LV 12117. Formatas 70×90^{1/16}. Popierius — spaudos Nr. 1. Garnitūra — romaniška, 10 punktų. Iškilioji spauda, 7,02 sąl. sp. l. 8,08 apsk. leid. l. Tiražas 800 egz. Užsakymas 1608. Kaina 1 rb 30 kp. Leidykla „Mokslas“, 332050 Vilnius. Žvaigždžių 23. Spaudė K. Poželos spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10